

UTDRAG

"Främja, förebygga, upptäcka och åtgärda. Hur skolan kan arbeta mot trakasserier och kränkningar" (Skolverket, 2015)

5. Flickor, pojkar och kränkningar

5. Flickor, pojkar och kränkningar

av Gun-Marie Frånberg, Umeå universitet

Insatser mot mobbning har olika effekt på mobbning av flickor och pojkar. En förklaring är att mobbning av flickor oftare är social och mobbning av pojkar oftare är fysisk. En annan är att samhällets normer om kvinnligt och manligt också finns i skolan, och kommer till uttryck till exempel i lärarnas förväntningar på eleverna. Elever utvecklar ofta sin identitet i förhållande till vad de uppfattar som ideal för sitt kön. En enskild individ kan inte förstås utifrån vilket kön den tillhör, men kunskaper om generella könsmonster kan bidra till en bredare förståelse för vad som utspelar sig i skolan.

Ett intressant resultat av Skolverkets *Utvärdering av metoder mot mobbning*, som publicerades 2011, rör effekterna av insatserna i relation till kön. Där visar utvärderingen att insatser mot mobbning påverkar flickors och pojkars utsatthet på olika sätt. Där framkom att pojkar i högre utsträckning än flickor var utsatta för fysisk mobbning. När det gäller social mobbning rådde det omvända förhållandet.¹

Det faktum att pojkars och flickors utsatthet påverkas olika av några av de metoder som används för att stoppa mobbning omnämns inte av de som utformat olika program mot mobbning. Snarare framställs metoderna som könsneutrala.

Den här studien analyserar data som samlades i samband med Skolverkets utvärdering och annan forskning om könsskillnader i relation till mobbning. Syftet är att analysera könsskillnader i relation till mobbning och söka förklaringar till varför olika insatser ger olika effekt.

Tidigare forskning

Det är viktigt att påpeka att de skillnader mellan flickor och pojkar som identifierats avser genomsnittliga skillnader. Det betyder dock inte att enskilda individer kan förstås utifrån vilket kön de tillhör. Varken individer eller grupper kan förstås utifrån generella kunskaper om kön. Däremot kan kunskaper om generella könsmonster i beteenden bidra till en bredare förståelse för vad som utspelar sig i skolan.

Fokus på pojkars mobbning

I boken *Mobbning – en social konstruktion?* problematiseras mobbningsbegreppet och den forskning som tidigare bedrivits.² I många studier har social mobbning, som är vanligare bland flickor, osynliggjorts eftersom det talas om elever och mobbning som om det inte fanns någon skillnad mellan pojkar och flickor. Studierna har fokuserat på de former av mobbning som pojkar oftare är inblandade i.

1 Skolverket, 2011, kap. 7, Effekter av olika insatser – en analys. För information om tillvägagångssätt se kap. 4, Metodöversikt.

2 Frånberg & Wrethander, 2011.

dade i. Eftersom social mobbning är svårare att upptäcka har det bidragit till att flickors problem inte uppmärksammas på samma sätt som pojkarnas. Gerda Siann³ menar att om till exempel beteenden som social uteslutning inte finns med i definitionen av mobbning, kommer mobbning mot och mellan flickor inte att synas eller att underrapporteras. Siann menar vidare att vissa enkäter rapporterar betydligt flera mobbningsincidenter än andra, vilket också kan ha sin grund i själva definitionen av begreppet.

Ett annat problem som också har sin grund i definitionen av begreppet mobbning rör dess anknytning till aggression. Mobbningsforskningen inleddes historiskt sett med studier om aggressiva pojkar. Men i resultatredovisningarna presenterades pojkarna som elever, vilket bidrog till att mobbning uppfattades som synonymt med pojkars aggressivitet med syftet att skada någon annan fysiskt. Det har inneburit att flickors aggressivitet inte har uppmärksammas i samma utsträckning, eftersom flickor ofta uttrycker aggressivitet på andra sätt än pojkar. Generellt sett undviker flickor i högre grad utåtriktade uttrycksformer av aggression. Det hänger samman med att det enligt traditionella könsnormer inte är accepterat för flickor att visa utåtriktad aggressivitet på samma sätt som för pojkar, även om normförskjutningar sker. Att utveckla dold och indirekt aggression kan leda till depression, självmordstankar och självskadebeteenden.⁴ Detta drabbar oftare flickor, men kan förstås också drabba pojkar, eftersom varken flickor eller pojkar alltid följer de könsstereotypa mönstren i sitt beteende.

En studie som genomförts i förskolan visar att genomsnittliga könsskillnader är tydliga också bland 3–5-åringar.⁵ Där framkommer till exempel att pojkar blir betydligt mer fysiskt utsatta medan flickor i större utsträckning blir mer socialt utsatta i sina relationer till andra. Det är alltså skillnad även på små flickors och pojkars utsatthet. De resultaten är inte längre lika uppseendeväckande, utan finns redovisade i flera olika studier under 2000-talet.⁶

Mobbning på grund av utseende

I många studier anger en stor andel av de tillfrågade eleverna att den troliga orsaken till varför de blivit mobbade är att de är för tjocka eller smala. Eleverna upplever alltså att mobbningen beror på deras kropp.

Nicole Taylor har funnit stora skillnader bland flickor och pojkar när det gäller det ökade problemet med fetma och övervikt bland barn och ungdomar.⁷ I hennes studie framkom att flickor som var överviktiga oftare blev retade av både pojkar och flickor och att mobbningen i huvudsak var direkt. Taylor menar vidare att stereotypen ”elaka flickor” är lika felaktig som föreställningen att pojkar inte ägnar sig åt skvaller eller att pojkar skulle vara mer okänsliga för kränkningar än flickor.

Eftersom gränsen mellan normalvikt och övervikt är flytande och oklar var ungdomarna i studien tvungna att ständigt omförhandla detta genom indirekt och direkt mobbning. De förhandlar, genom att bekräfta eller ignorera varan-

3 Siann med flera, 1994.

4 Frånberg & Wrethander, 2011.

5 Crick med flera, 1999.

6 von Marées & Petermann, 2010; Siann med flera, 1994.

7 Taylor, 2011.

dra, om komplexa och obestämda könsidentiteter samt accepterar alternativt visar motstånd mot könsnormer. Kränkningar utifrån vikt och kroppsform kan alltså ses som ett uttryck för hur ungdomarna formade och markerade sin syn på ideal för kvinnor och män. Att vara ”normal” innebär att uppfattas som godkänd i ett visst socialt sammanhang. Det betyder vidare att det etableras maktrelationer där vissa tar sig rätten att definiera vilka normer som gäller i ett givet sammanhang. Men för att det ska få någon mening måste också det som inte är ”normalt” definieras. Normen är alltså beroende av avvikelser för att bli meningsfull.⁸

Olika reaktioner på mobbning

I Gerda Sianns studie framkommer att flickor blir utsatta av både pojkar och flickor, att flickor drar sig för att erkänna att de blir utsatta och att flickor inte alltid är medvetna om att deras egna beteenden kan tolkas som mobbning. Forskarna hänvisar till andra studier där det framkommer att kvinnor som minns tillbaka mycket väl kommer ihåg att de uteslöt andra flickor ur gemenskapen och att det måste ha varit mycket sårande för dem som uteslöts, något som de också själva upplevt senare i livet.⁹ När flickorna känner sig uteslutna och avvisade kan de uppleva detta som mobbning. Men när de uppträder så själva är de ofta omedvetna om det eller ovilliga att se de egna handlingarna som mobbning.¹⁰

I en studie som redovisas i artikeln *Teenagers' Explanations of Bullying*¹¹ framkommer att flickor i större utsträckning skyller mobbningsincidenter på dem som utsätter andra, medan pojkar i större utsträckning skyller på den som blir utsatt. Det anser forskarna är av vikt att känna till när mobbningsincidenter ska utredas och åtgärder bestämmas.

I artikeln *Indirect aggression, bullying and female teen victimization* diskuterar Mary Catanzaro olika uttryckssätt som pojkar och flickor använder när de visar aggressivitet. Hon menar att flickorna ofta är mer manipulativa och använder mer subtila och osynliga former av mobbning. Det handlar snarare om social mobbning än fysisk och synlig mobbning. Catanzaro förklarar skillnaderna med att känslomässig skada av aggression är mest dramatisk för flickor.

Enligt Catanzaro påbörjas och upprätthålls social mobbning ofta i en kompisgrupp. Flickor utvecklas ofta tillsammans med andra. De upplever det som ett stort hot att riskera att förlora grupptillhörigheten, eftersom de värderar interaktion och nära relationer mycket högt. Forskning visar också att flickor inte förväntas uttrycka ilska eller att tydligt visa makt över sina kompisar. De upplever därför ibland indirekt aggression.¹²

Pojkars mobbning mot flickor liknar sexuella trakasserier

Nancy Guerra och hennes medarbetare har också undersökt mobbning och diskriminering. I artikeln *Understanding Bullying and Victimization during Childhood and Adolescence* redovisar de hur aggression och ålder samspekar med

8 Ambjörnsson, 2004.

9 Atwood, 1988.

10 Siann med flera, 1994.

11 Thornberg & Knutsen, 2011.

12 Catanzaro, 2011.

mobbing.¹³ De menar att när tonårpojkar utsätter tonår flickor för kränkningar kan det få mer sexuella anstrykningar och liknar snarare sexuella trakasserier. En del ungdomar menade att mobbing var kul och underhållande och att mobbing kunde relateras till sexualitet.

Enligt forskarna kunde både popularitet och sexualitet kopplas till mobbing, om än på olika sätt när det gäller kön. Pojkar uppfattades vara dominerande och sågs också uppgradera sin status som populära killar genom att de kunde demonstrera sina krafter mot andra killar. De förringade också flickors status genom att benämna dem slampor och informera om deras sexuella önskemål på toaletter, i telefoner och på internet. De flickor som var föremål för denna uppmärksamhet från pojkarnas sida var de flickor som de egentligen tyckte om.¹⁴

Flickors mobbing stärker deras sexuella attraktion

Enligt forskarna var däremot mobbing och kränkningar ett sätt för flickor att stärka sin egen sexuella och fysiska attraktion genom att begränsa motståndarnas möjligheter. Det skedde genom ryktesspridning, skvaller och uteslutande på offentliga platser, via telefoner och internet. Så förutom att flickor var mer vana vid att kränka mer indirekt och socialt hade dessa handlingar ytterligare ett syfte. Det primära syftet var att stärka flickornas sexuella status och därigenom också tillgången till de mest attraktiva pojkarna.

Att vinna social status genom att stärka sin position som sexualobjekt stämmer också överens med vedertagna genusteorier. Ofta är målen för dessa handlingar desamma för pojkar och flickor, även om medlen för att nå målen kan variera. Studien beskriver däremot inte om detta är ett heterosexuellt spel enbart bland heterosexuella eller om det är så att alla flickor och pojkar "tvingas" ingå i ett heterosexuellt spel för att vinna status i klassen

Tillmälen vanligast och mest accepterat bland pojkar

Verbal aggression i skolan är mer accepterat för pojkar. De ses ofta som aggressiva av naturen och det finns en förväntan om att de ska uttrycka dessa aggressioner på verbala (och fysiska) sätt. Kränkningar som på så sätt utförs av pojkar normaliseras. För flickor innebär användningen av tillmälen oftare ett brott mot rådande könsnormer, och det sanktioneras.

Miriam Eliasson menar i avhandlingen *Verbal Abuse in Schools; Constructing gender and age in social interaction* att verbal aggression handlar om maktrelationer mellan elever och fyller flera funktioner för ungdomarna.¹⁵ Kön, heterosexualitet och ålder definieras genom verbal aggression. Pojkarnas aggressiva uttryck uppfattades som en resurs hos dem. Men pojkarna uppvisade också ett sämre välbefinnande och en lägre trivsel i skolan. Hos omgivningen kunde hon inte se några större reaktioner, utan pojkars aggressioner uppfattades som en normal del av de vardagliga situationerna. De gavs stort utrymme och de vuxna menade att det var pojkarnas sätt att skämta. När flickorna tog till sådana medel och uttryck uppfattades de däremot mycket negativt. De sågs som slampaktiga och omogna.

13 Guerra med flera, 2011.

14 Ibid.

15 Eliasson, 2007.

Men här får vi komma ihåg att stora variationer finns inom gruppen flickor. Exempelvis får etnicitet och social klass betydelse för hur vi ska tolka och förstå flickors ageranden i relation till ett visst språkbruk.¹⁶ Det som är ”tillåtet” i en grupp är det kanske inte i en annan.

Tillmälen förstärker maktrelationer mellan könen och i gruppen

Att tilltala varandra, både inom flick- och pojkgrupper och mellan grupper, med nedlåtande uttryck, ofta med sexuell anknytning, tillhör skolvardagen. Anna Öqvist undersökte i avhandlingen *Skolvardagens genusdramaturgi* språkbruket, särskilt förringande och nedvärderande tillmälen, bland elever i årskurs 5.¹⁷ Dessa tillmälen har en funktion när eleverna skapar sin könsidentitet och sätter upp regler för hur man ska vara respektive inte vara. De språkliga aktiviteterna ”hjälper flickor och pojkar att bygga upp feminiteter och maskuliniteter men också att de sanktionerar avvikande beteenden”.¹⁸

Öqvist menar att dessa tillmälen inte bara förstärker maktrelationer mellan könen – kvinnors underordning och mäns överordning – utan också maktrelationer inom gruppen. Pojkarna inordnas därigenom på daglig basis även i en maskulinitetshierarki.¹⁹

Skolverkets utvärdering av metoder mot mobbning

Skolverkets utvärdering visar att flera insatser hade effekt mot mobbning generellt, men att vissa insatser bara hade effekt på mobbning av flickor eller av pojkar.²⁰

Mobbning av flickor minskade på skolor som hade insatserna:

- elever aktiva i det främjande arbetet
- kartläggning
- rastvaktssystem.

Mobbning av pojkar minskade på skolor som hade insatserna:

- disciplinära strategier
- ordningsregler
- trygghetsteam
- dokumentation av ärenden
- relationsfrämjande insatser mellan elever.

16 Ambjörnsson, 2004.

17 Öqvist, 2009.

18 Öqvist, 2009, s. 163.

19 Connell, 1987.

20 Skolverket, 2011. För att insatserna ska ha effekt krävs ”utvecklade former av insatser”. Innebörden av detta beskrivs i metodöversikt och i tabell 3.8 i Metodappendix till Skolverkets utvärdering, s. 62.

Även könsskillnaderna i insatsernas effekter gäller på generell nivå, och det går inte att uttala sig om enskilda individer utifrån vilket kön de tillhör. Däremot kan kunskaper om könsskillnader på generell nivå vara till nytta för att bredda förståelsen av kränkningar och mobbning och ge fler ingångar till hur detta kan motverkas.

I Skolverkets *Utvärdering av metoder mot mobbning* framkom att flickor i något större utsträckning trodde att deras utsatthet berodde på att de var för tjocka eller för smala (54 procent jämfört med 46 procent pojkar). När det gäller orsaker som kan kopplas till diskrimineringsgrunderna upplever flickor i större utsträckning än pojkar att de är utsatta för mobbning på grund av kön. Etnisk bakgrund som grund för mobbning angavs i Skolverkets utvärdering av betydligt fler pojkar; 67 procent jämfört med 33 procent flickor. Men pojkar avfärdar i större utsträckning negativa handlingar som riktats mot dem genom att kalla dem skojbråk (64 procent mot 36 procent).

Denna studie

Denna studie, som bygger på data som samlades in i samband med Skolverkets *Utvärdering av metoder mot mobbning*, visar att flickor och pojkar skiljer sig åt även i hur de reagerar på mobbning. Pojkar tycker till exempel i större utsträckning att den utsatta får vad hon/han förtjänar och att det som hänt är rätt åt henne/honom (se tabell 5.1).

Tabell 5.1. Reaktionen på andra elevers utsatthet fördelat på kön.

	Han/hon fick vad han/hon förtjänade		Jag hejade på, det var rätt åt henne/honom		Jag gick emellan för att skydda henne/ honom		Jag tordes inte göra något fast jag ville	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
Flicka	54	26	25	26	262	45	274	65
Pojke	155	74	73	74	319	55	146	35
Totalt	209	100	98	100	581	100	420	100

Flickor skulle i större utsträckning än pojkar vilja ingripa men vågar inte gå emellan. Pojkarna hejar i större utsträckning på eftersom de tycker att det var rätt åt henne/honom. Men flickor och pojkar försöker också hjälpa dem som blir utsatta för övergrepp. Ungefär lika många pojkar och flickor går emellan och försöker skydda den utsatta eleven. Det är också flest elever totalt som valt att svara med det alternativet i enkäten.

Denna studie visar också att pojkar i större utsträckning ”ger igen” när de blivit utsatta, medan flickor i något större utsträckning säger ”åt dem att sluta” (se tabell 5.2).

Tabell 5.2. Reaktionen på utsatthet fördelat på kön.

	Jag gav igen		Jag sa åt dem att sluta	
	Antal	Procent	Antal	Procent
Flicka	177	36	460	57
Pojke	315	64	341	43
Totalt	492	100	801	100

Olika reaktioner på mobbning

Det är också skillnader mellan flickor och pojkar när det gäller upplevelser av mobbning. I utvärderingen framkom att flickor oftare än pojkar reagerar med nedslagenhet och upplever känslor av att vara värdelösa, medan pojkar oftare tenderar att reagera med ilska. Flickor tycks reagera mer känslomässigt och upplever en traumatisk förlust av självkänsla i efterdyningarna av mobbning.²¹

Tabell 5.3. Reaktioner på mobbning fördelat på kön.

	Jag brydde mig inte		Jag blev ledsen		Jag kände mig värdelös	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
Flicka	450	46	453	70	260	64
Pojke	524	54	198	30	146	36
Totalt	974	100	651	100	406	100

Denna studie visar alltså på skillnader mellan hur gruppen flickor och gruppen pojkar generellt reagerar när de är utsatta. Det är viktigt att vara medveten om att det kan finnas andra förklaringar och att enskilda individer ofta reagerar på andra sätt än genomsnittet i en undersökning. Exempelvis kan naturligtvis även pojkar vara rädda om sin gruppstillhörighet och ha svårt att uttrycka ilska.

I denna studie framkom att pojkar i betydligt större utsträckning blev tafsade på (69 procent mot 31 procent). Flickorna menade oftare att tafsandet var på skoj medan pojkarna i större utsträckning trodde att de som utsatte dem ville göra dem rädda och ledsna. Flickorna struntar alltså i tafsandet i större utsträckning än pojkarna och menar att det bara är på skoj. Det kan ses som att tafsande på flickor normaliserats, även av de utsatta själva.

Tillmälen om kön, utseende och låg intelligens vanligast

I den här studien ger eleverna exempel på olika tillmälen de fått av skolkamrater i nedsättande syfte. Det är en varierad palett av tillmälen som används av både flickor och pojkar. De absolut vanligaste handlar om kön, utseende och låg intelligens. Utvärderingen bekräftar andra studiers resultat: tillmälena har inte förändrats så mycket över tid.

Tabell 5.4. Exempel på benämningar som används som tilltal.

Kategori	Mest frekventa benämningar
Sexuellt relaterade	Bög, hora, slampa, bitch
Egenskaper	Fjortis, looser, miffo, fegjis, sopa
Djur	Kossa, apa, bäver, åsna, groda, kanin, skabb
Mat/frukt	Fruktkorg, ananasbög, pyttipanna, bananbög
Funktionsnedsättning	CP, retard, efterbliven, mongo
Etnicitet	Neger, blatte, finnjävel
Utseende	Fetto, tjockis, ful, blondie, snorunge, långöra, dvärg
Intelligens	Noob, pucko, idiot, dum i huvudet, tönt
Vanor	Emo, skolkare, plugghäst, nörd, lögnare
Övriga	Äckel, bonde, kioskmongo

²¹ Simmons, 2002.

Insatsernas olika effekter på pojkar och flickor

Det är svårt att entydigt förklara varför var och en av de insatser skolor gör för att motverka kränkningar har olika effekt på mobbning av flickor och pojkar. Generellt utsätter pojkar både pojkar och flickor och flickor utsätter flickor. Nedan görs en kort beskrivning av hur insatserna kan tänkas fungera, när de används på det sätt som uppvisat effekt.²² Om vi utgår ifrån att mobbning av flickor oftare är mer osynlig och social, och mobbning av pojkar mer synlig och fysisk, får vi vissa ledtrådar till varför effekterna är skilda. Även könsstereotypa beteendemönster är sannolikt bidragande orsaker.

Elevernas medverkan i det främjande arbetet bidrar till att mobbningen minskar genom att eleverna får ökat ansvar för aktiviteter som ökar sammanhållningen. Insatsen handlar om att engagera eleverna i olika sociala verksamheter som ger dem meningsfulla sysselsättningar. Om elever deltar i olika aktiviteter som har betydelse för att öka trivseln och främja kompisandan blir de engagerade och skälen till att mobba av ren leda och tristess minskar. Det sociala samspelet mellan eleverna fokuserar på gemensamma intressen istället för konkurrens och statusbygge. Att känna gemenskap men också att bli bekräftad genom att tilldelas ansvarsfulla uppgifter som bidrar till förbättring av skolans miljö, får också positiva effekter på skolklimatet. Eleverna blir sedda.

Kartläggningar ger en överblick över förhållandena på skolan och ger underlag för beslut om hur man ska förbättra verksamheten. En kartläggning kan göra flickors osynliga mobbningsaktiviteter synliga och därigenom göra dem lättare att upptäcka. Kartläggningen lägger grunden för konkreta och utvärderingsbara åtgärder och dessa följs sedan upp kontinuerligt. Det innebär i sin tur att verksamheten ständigt blir kontrollerad och att få saker lämnas åt slumpen. Åtgärder följs upp, och om ingen förändring skett prövas andra insatser.

Rastvaktssystem som föregås av en kartläggning av farliga platser har effekt. Med rastvakter på skolgården kan osynlig mobbning bli mer synlig. När olika aktiviteter anordnas på skolgården i ett fullt utvecklat rastvaktssystem, blir verksamheterna mer synliga och kontrollerade. Möjligheter att mobbas utan vuxenupptäckt minskar. Dessutom kan de organiserade aktiviteterna ta uppmärksamhet från statusspelet mellan eleverna.

Disciplin och ordningsregler har alltid funnits i skolans värld. De insatser som tidigare utvecklats mot mobbning har framför allt anpassats till pojkars mobbningsbeteenden. Diskussionerna i dag handlar ofta om vilka konsekvenser som brott mot reglerna ska ge. När skolan utformar ordningsreglerna tillsammans med eleverna, skapar det en gemenskap och vi-känsla som eleverna upplever positivt.

Trygghetsteam och dokumentation av ärenden bidrar till att arbetet mot mobbning blir effektivare. Det innebär att professionella, kompetenta arbetslag utreder och dokumenterar mobbningsärenden, vilket leder till att de olika

²² I kapitel 3. Bakgrund och metod, finns ett schema över insatserna som beskriver hur de tillämpas då de ger effekt.

mobbningsincidenterna upptäcks och åtgärdas enligt särskilda rutiner. När ärendena dokumenteras och ligger till grund för insatser som kommer att följas upp, fungerar det bättre.

Relationsfrämjande insatser leder till en känsla av gemenskap och stärker vänskapen. Insatsen kan bidra med kunskaper om hur man gör för att förbättra vänskapsband, så att närmare relationer kan skapas även i större grupper. Det kan förskjuta fokus bort från att kämpa för en position i en hierarki. Aktiviteter som främjar relationer är också positivt för skolklimatet.

Diskussion

Alltsedan forskning om skolmobbing inleddes har den till övervägande del baserats på omfattande enkätstudier. Den har ofta haft som grundläggande syfte att ta reda på hur stor andel av eleverna som varit utsatta. Eleverna har uppmanats att uppskatta omfattningen av mobbing och ofta har de fått ta ställning till graden av mobbing utifrån en redan bestämd definition.²³ Orsakerna till dessa handlingar har sökts hos eleverna som utsatt andra, dvs. deras individuella egenskaper och uppväxtvillkor.²⁴

Flickors och pojkars olika mobbing har uppmärksammats

Under mobbningsforskningens första årtionden har inte social mobbing, som flickor oftare är inblandade i, uppmärksammats över huvud taget. En elev som mobbar har per definition setts som en aggressiv pojke. Men senare studier har tagit fasta på att vissa sätt att mobba på inte har upptäckts, eftersom definitionen av vad som är mobbing har varit alltför snäv. Enkätfrågorna har varit alltför trubbiga och har inte uppmärksammat könsskillnader. Idag är det känt att pojkars och flickors mobbningsbeteenden ofta är olika. Även reaktioner på mobbningsbeteenden och på effekten av olika insatser mot mobbing skiljer sig åt mellan pojkar och flickor, vilket inte minst Skolverkets *Utvärdering av metoder mot mobbing* visat. En viktig förklaring till att olika insatser har olika effekt på mobbing av flickor och mobbing av pojkar är sannolikt att vissa insatser är mer effektiva för att minska social mobbing, som är vanligare bland flickor, medan andra är mer verkningsfulla mot fysisk mobbing, som är vanligare bland pojkar.

Skapa könsidentitet viktig del av den sociala utvecklingen

Senare forskning har i större utsträckning fokuserat på sociala processer, vardaglig interaktion och relationsarbete.²⁵ I flera studier som bidragit med kunskaper om den sociala interaktionen har det framgått att både flickor och pojkar skapar könsidentitet i vardagligt samspel och i rutinaktiviteter.²⁶ Könsidentitet är något vi alla skapar mycket aktivt, men inte alltid medvetet.²⁷ Den skapas i olika slags förhandlingar hela livet igenom, där flickor och pojkar tilldelas olika egenskaper

23 Frånberg & Wrethander, 2011.

24 Olweus, 1993; Roland, 2007.

25 Wrethander, 2007.

26 Öqvist, 2009.

27 Elvin-Nowak & Thomsson, 2003.

och bemöts på olika sätt. Genom att reagera på dessa bemötanden utifrån upplevda förväntningar bidrar vi till att stärka könsidentiteten. Dessa interaktioner är alltså en del av en process som bidrar till flickors och pojkars identitetsarbete och till att skapa och upprätthålla dominerande könsnormer.²⁸ Normer om kön omförhandlas hela tiden. Alla elever vill heller inte identifiera sig inom de ramar könsnormerna utgör.

Vänskapsrelationer utvecklar alltså barns sociala kompetens, men kan också verka uteslutande. Enligt könsstereotypa beteendemönster utvecklar flickor i större utsträckning vänskapsrelationer, medan pojkar stärker sin egen position i den sociala hierarkin genom de vardagliga interaktionerna. Naturligtvis kan både flickor och pojkar reagera utanför de könsmonster som är vanliga.

Det som nyare forskning bidragit med är kunskaper om att vardagliga samspel som innehåller förlöjliganden, ryktesspridning och förolämpningar inte i första hand kan definieras som verbal mobbning. I dessa samspelssituationer föreligger inte alltid en maktobalans och det primära syftet är inte att skada någon i gruppen. Snarare utmärks dessa situationer av aktiviteter som har flera olika funktioner.²⁹

Under en längre tid etablerar, omvandlar och befäster flickor och pojkar vänskapsrelationer och olika grupperingar för samvaro. I barnens vardagsliv försiggår alltså interaktioner som har olika syften, och det är inte säkert att vi ens kan urskilja några tydliga ”offer” i dessa förhandlingssituationer. Barnen använder olika kommunikativa resurser för att undvika att framstå som avvikande eller utsatta. Att vara ”offer” är en identitet som inte någon vill ha.³⁰ De sätter sig därför ibland emot sådana risker genom att erbjuda motstånd och väljer i stället en annan strategi – att dra sig undan gruppen, att visa att man har många kompisar etc.

Det relations- och identitetsarbete som flickor och pojkar ägnar sig åt är således mycket komplext och det kan delvis förklara varför elever i så liten utsträckning vänder sig till lärare för att få stöd när det uppstår konflikter. Det har i studier visat sig att inte förrän någon, inte sällan en förälder, benämner dessa ibland konfliktfyllda interaktioner som kränkningar eller mobbning, ingriper skolan och föreslår åtgärder.³¹

Skolklassen påverkar

Barns och ungdomars sociala samspel måste även förstås i ett vidare socialt och samhälleligt sammanhang. Interaktionen handlar också om sociala relationer, normer och identiteter som sammanhänger med varandra och som får sin prägel av hur skolan är organiserad i skolklasser som hålls ihop under längre tid.³²

Även om en del barn och elever inte gillar varandra inom det sociala system som en skolklass utgör, måste de vara tillsammans och finna strategier för att hantera sin gemensamma vardag. Det är många som finner skolan tråkig och händelsefattig och de ser därför inte fram emot att gå dit. Med detta i åtanke är det kanske inte så konstigt att konflikter, utfrysningar och ryktesspridning förekommer. Vad som ska åtgärdas från skolans sida är inte självklart. Det är

28 Connell, 1987.

29 Frånberg & Wrethander, 2011.

30 Dunkels med flera, 2008.

31 Frånberg & Wrethander, 2011; Frånberg & Wrethander, 2012.

32 Eriksson med flera, 2002.

däremot viktigt att känna till vad som händer i grupper och att förstå att det ibland kan vara skillnad mellan vilken betydelse som flickor och pojkar ger dessa händelser.

Skolan speglar samhället

Samhällets sociala konstruktion av manligt respektive kvinnligt bidrar till att förklara de könsmonster vi kan iaktta även i skolan. Samhällets värderingar återspeglas alltså i skolan, vilket bland annat innebär att villkoren för flickor och pojkar blir olika.

Ett begrepp som används för att förstå de maktrelationer som skapas och upprätthålls mellan kvinnor och män är könsmaktsordning. I skolan påverkas elever och lärare av den könsmaktsordning som råder i samhället. Flickor och pojkar agerar vanligtvis i enlighet med de könsmonster som finns och bidrar därigenom också själva till att dessa mönster stärks.

Ibland bemöts flickor och pojkar också i skolan utifrån uppfattningar om hur flickor och pojkar ”bör” bete sig. Men det är viktigt att komma ihåg att de individuella variationerna inom gruppen flickor och gruppen pojkar ofta är större än skillnaderna mellan grupperna. När lärarna definierar flickor och pojkar stereotyp, kan det dölja variationen av hur elever positionerar sig vid olika tillfällen. Enligt vissa forskare är det inga skillnader mellan flickor och pojkar, något som innebär att den förväntade polariteten motsägs.³³ Men eftersom diskursen om flickor och pojkar som olika har en sådan självklar innebörd så uppmärksammas inte den variation som finns bland pojkar och flickor. Kön samverkar också hela tiden och på olika sätt med andra faktorer som exempelvis samhällsklass, etnicitet och sexuell läggning.

Om lärare behandlar, bemöter och bedömer eleverna utifrån vilket kön de har får det som konsekvens att elever som inte ryms inom de förväntade flick- eller pojkrollerna inte uppmärksammas. För eleverna blir det svårt att agera utanför könsnormerna, eftersom lärare ofta tydligt visar sina förväntningar på och uppfattningar om hur flickor och pojkar ska vara.

Vilken kompetens behöver skolans personal?

Skolans verksamhet är reglerad i skollag och läroplaner och den bedrivs inom ramen för en organisation som har tydliga uppdrag. Ett av uppdragen rör arbetet mot diskriminering, trakasserier och kränkande behandling. Ett annat rör arbetet för jämställdhet i skolan. Dessa två uppdrag är nära sammanlänkade.

Lärares kompetens sätts ofta på prov och skolans uppdrag är svåra att förverkliga på det sätt det är tänkt. Men vad är det för slags kompetens lärare behöver? Hur ska kunskaper om pojkars och flickors olika upplevelser och preferenser kunna bidra till att arbetet mot mobbning förbättras? Hur kan skolan förverkliga sitt uppdrag att arbeta för jämställdhet och utifrån värdegrunden? Hur kan skolan bli en trygg arbetsplats som gynnar lärande för alla?

Det vi känner till om flickors och pojkars uppväxtvillkor i dagens samhälle ger en delvis bekymmersam bild av situationen. Psykiska problem har blivit vanligare bland ungdomar av båda könen. Framför allt många flickor, men också många pojkar, bekymrar sig för sitt utseende och sin kroppsvikt och har låg självkänsla. De upplever också stark stress.

33 Nordberg, 2005.

Pojkar presterar överlag sämre i skolan och framstår mer aktiva när det gäller trakasserier och sexualiserad mobbning. Olika könsord används flitigt av pojkarna för att förtrycka och framställa flickorna som mindre värda.³⁴ Begränsande könsnormer kan ligga till grund för kränkningar.

Kompetens att upptäcka och mod att se

Skolans personal behöver kompetens att upptäcka och våga se barn och ungdomar som blir utsatta. Kompetensen att tolka signaler som ger information om att inte allt står rätt till, måste alltså öka. Utan att för den skull se könsskillnader som givna i varje individuellt fall, kan medvetenhet om generella könsmönster som finns i samhället hjälpa till att bredda synfältet för olika kränkningssmönster.

Björn Ahlström har studerat mobbning i ett organisationsperspektiv.³⁵ I sin avhandling har han bland annat jämfört skolor med mycket respektive lite mobbning. Vi kan förmoda att skolor där mobbning finns i liten omfattning har lyckats väl med arbetet mot mobbning genom att de upptäckt problemen och tagit itu med dem.

I Ahlströms studie säger rektorerna i skolor med lite mobbning att de har problem med mobbning och att de jobbar mycket med frågan. De har alltså en stor medvetenhet och kunskap om problematiken och de vågar se mobbningen. I de skolor som uppvisar omfattande mobbning har rektorerna istället antingen banaliserat frågan och sagt att ”det väl inte är värre här än någon annanstans”, eller också har man helt enkelt nekat till att man har problem med mobbning. Man väljer att helt enkelt bortse från problemen.

Låt elever bli delaktiga i beslut

Ett annat viktigt bidrag i Ahlströms avhandling handlar om betydelsen av elevernas delaktighet genom att erbjuda dem möjligheter att delta i beslutsprocesser och att därigenom kunna påverka. Där eleverna upplever hög grad av delaktighet har eleverna även bättre betyg, fungerar bättre socialt och mobbningen minskar dessutom på dessa skolor.³⁶

Öka medvetenheten om flickors och pojkars olika kränkingsbeteenden

Vi måste också vara medvetna om att flickors och pojkars kränkingsbeteenden kan vara olika och att syftet med dessa handlingar kan variera. Det är av vikt att ha i åtanke när planering av arbete mot kränkningar ska äga rum. Särskild uppmärksamhet måste alltså riktas mot både synliga tillbud och händelser som inte är fullt lika tydliga. Att upptäcka kränkningar som har sin rot i konkurrenssituationer eller handlingar som har sin grund i relationsarbete är minst lika viktigt som att avbryta tydliga fysiska påhopp. Att också förstå att flickors och pojkars utseende – i relation till de normer som råder för till exempel utseende, kön och hudfärg – kan vara en grund för tillmälen och nedsättande kommentarer är viktigt för att inse hur dessa elever mår. Flickors och pojkars relationsarbete

34 SOU 2009:64.

35 Ahlström, 2009

36 Ibid.

används ibland för att hävda sig i en tuff konkurrens om en tilltänkt partners uppmärksamhet.

Skolans personal måste alltså ha grundläggande kunskaper om pojkars och flickors identitetsarbete, relationsarbete och det sätt som kön konstrueras på. Därigenom skapas en förståelse för elevernas sårbarhet och deras rädsla för att inte platsa i gruppen. Att uppleva utanförskap, ensamhet och att dessutom utsättas för kränkningar och mobbning gör inte situationen enklare, och att berätta om tillkortakommanden och marginalisering är inte så lätt för dem som är utsatta. Vuxna måste vara lyhörda för signaler om olika kritiska händelser och sedan kunna bilda sig en uppfattning om och bedöma vad som ska åtgärdas och hur det ska gå till.

Skolpersonal behöver kompetensutveckling och ett vetenskapligt förhållningssätt

Lärare behöver ha ett vetenskapligt förhållningssätt som ger dem redskap att analysera, bedöma och hantera situationer där negativa händelser utspelar sig. För det första är lärare tvungna att skärpa blicken och vara lyhörda för att kunna tolka signaler och upptäcka när barn och ungdomar far illa. För det andra måste lärare känna till hur man kartlägger sin och elevernas arbetsplats, både den fysiska och psykiska miljön, för att kunna planera vilka åtgärder som är nödvändiga för att förbättra lärmiljön. För det tredje behöver lärare känna till att flickor och pojkar ofta bemöts på olika sätt och att förväntningar på deras intressen och beteenden ofta ser olika ut och det inte bara i skolan.

Skolans personal är i behov av kompetensutveckling för att få möjlighet att tillägna sig den kunskap som är nödvändig för att kunna hantera den komplexitet som är utmärkande för kränkingsproblematiken. En utomstående utvärdering av en utbildningssatsning som Skolverket erbjöd skolpersonal visade mycket positiva resultat. Det praktiska arbetet förbättrades, något som bland annat hade sin grund i att utbildningen riktades till hela skolans verksamhet.³⁷

³⁷ Ramböls, 2010.

Referenser

- Ahlström, B. (2009). *Bullying and social objectives: A study of prerequisites for success in Swedish schools*. Doktorsavhandling, Umeå universitet.
- Ambjörnsson, F. (2004). *I en klass för sig: genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm: Ordfront.
- Atwood, M. (1989). *Cat's Eye*. London: Bloomsbury.
- Catanzaro, M. (2011). Indirect aggression, bullying and female teen victimization: a literature review. In *Pastoral Care in Education*: Routledge.
- Connell, R. (1987). *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*. Allen & Unwin.
- Crick, N., Casas, J. & Ku, H. (1999). "A systematic Counseling Approach to the Problem of Bullying". In *Elementary School Guidance and Counseling* 31: 310–15.
- Dunkels, E., Frånberg, G-M. & Hällgren, C. (2008). Young People and Contemporary Digital Arenas: Identity, Learning and Abusive Practices. In *Journal of Research in Teacher Education*, nr 3–4, 2008: 35–50.
- Eliasson, M. (2007). *Verbal Abuse in Schools; Constructing gender and age in social interaction*. Stockholm: Avhandling, Karolinska Institutet.
- Elvin-Nowak, Y. & Thomsson, H. (2003) *Att göra kön. Om vårt våldsamma behov av att vara kvinnor och män*. Albert Bonniers Förlag.
- Eriksson, B., Lindberg, O., Flygare, E. & Daneback, K. (2002). *Skolan – en arena för mobbning*. Stockholm: Skolverket.
- Frånberg, G-M. (2010). *Att bli medveten och förändra sitt förhållningssätt. Jämställdhetsarbete i skolan*. SOU 2010: 83.
- Frånberg, G-M. & Wrethander, M. (2011). *Mobbning – en social konstruktion?* Lund: Studentlitteratur.
- Frånberg, G-M. & Wrethander, M. (2012). Nelly, the Invisible Girl. In Frånberg, G-M., med flera, *Invisible Girl*. Umeå: Umeå universitet.
- Guerra, N., Kirk R., Williams, K. R. & Sadek, S. (2011). Understanding Bullying and Victimization during Childhood and Adolescence: A Mixed Methods Study. *Child Development*, Volume 82, Nr 1 p. 295–310.
- Marées von, N. & Petermann, F. (2010). Bullying in German Schools. Gender Differences, Age Trends and Influence of Parents' Migration and Educational Backgrounds. In *School Psychology International*. SAGE Publications, Vol. 31 (2):178–198.
- Nordberg, M. (2005). Det hotande och lockande feminina: om pojkar, feminitet och genuspedagogik. I M. Nordberg (red.), *Manlighet i fokus: en bok om manliga pedagoger, pojkar, och maskulinitetsskapande i förskola och skola*. Stockholm: Liber.

- Olweus, D. (1993). *Bullying at school. What we know and what we can do.* Oxford: Blackwell.
- Rambölls (2010). *Utvärdering av utbildningsåtgärder mot mobbning och diskriminering.* Utvärderingsrapport till Skolverket.
- Roland, E. (2007). *Mobbningens psykologi: hva kan skolen gjøre?* Universitetsforlaget.
- Siann, G., Callaghan, M., Glisso, P., Locjhart, R. & Rawson, L. (1994). Who gets bullied? The effect of school, gender and ethnic group. *Educational Research* Volume 36, nr 2.
- Simmons, R. (2002). *Odd girl out. The Hidden Culture of Aggression in Girls.* Harcourt Books.
- Skolverket (2011). *Utvärdering av metoder mot mobbning.* Rapport 353.
- SOU 2009:64. *Flickor och pojkar i skolan – hur jämställt är det?*
- Taylor, N. L. (2011). "Guys, She's Humongous!": Gender and Weight-Based Teasing in Adolescence. *Journal of Adolescent Research* 26: 178.
- Thornberg, R. & Knutsen, S. (2011). Teenagers' Explanations of Bullying. In *Child Youth Care Forum*, 40:177–192.
- Wrethander Bliding, M. (2007). *Inneslutning och uteslutning – barns relationsarbete i skolan.* Lund: Studentlitteratur.
- Öqvist, A. (2009). *Skolvardagens genusdramaturgi. En studie av hur feminiteter och maskuliniteter görs i åk 5 med ett särskilt fokus på benämningar som hora och kärring.* Avhandling: Luleå tekniska universitet.